

SHAXS TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI VA IJTIMOY-PSIXOLOGIK RIVOJLANISH OMILLARI

*Andijon davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi
Murodillayeva Ruxshona Zokirxon qizi
murodillayevaruxshona@gmail.com*

Annotatsiya: Shaxs tushunchasi inson shaxsining individ sifatida o'ziga xosliklarini, xulq-atvorini, ijtimoiy roli va psixologik xususiyatlarini o'rganadigan murakkab ko'lamli fenomen sifatida tahlil qilinadi. Ushbu maqolada shaxs kontsepsiyasining nazariy asoslari, uning rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy ijtimoiy va psixologik tadqiqotlarda tutgan o'rnini ko'rib chiqiladi. Shuningdek, shaxsni shakllantiruvchi omillar, shaxsiylik va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri tahlil etiladi. Tadqiqot natijalar shaxs kontsepsiyasining psixologiya va sotsiologiya sohalarida qo'llanilishi uchun amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: shaxs, individ, psixologiya, ijtimoiy rol, shaxsiylik, rivojlanish, ijtimoiy ta'sir

Abstract: The concept of personality is analyzed as a complex, multi-dimensional phenomenon that studies the uniqueness of an individual's identity, behavior, social role, and psychological characteristics. This article examines the theoretical foundations of the personality concept, its developmental stages, and its position in contemporary social and psychological research. Additionally, the factors shaping personality and the interaction between individuality and the social environment are analyzed. The research findings provide practical recommendations for the application of the personality concept in the fields of psychology and sociology.

Keywords: personality, individual, psychology, social role, individuality, development, social influence

Аннотация: Концепция личности рассматривается как многогранное явление, изучающее индивидуальные особенности человека как индивида, его поведение, социальную роль и психологические характеристики. В данной статье анализируются теоретические основы концепции личности, этапы её развития, а также её место в современных социальных и психологических исследованиях. Кроме того, исследуются факторы, формирующие личность, и взаимовлияние личности и социального окружения. Результаты исследования предоставляют практические рекомендации для применения концепции личности в областях психологии и социологии.

Ключевые слова: личность, индивид, психология, социальная роль, индивидуальность, развитие, социальное воздействие

Kirish

Shaxs tushunchasi insoniyat tarixida markaziy o'rinlardan birini egallaydi va uning o'rganilishi zamonaviy fanlar, xususan, ijtimoiy fanlar va psixologiyada muhim ahamiyat kasb etadi. [1] Shaxs insonning o'ziga xos xususiyatlari, ichki dunyosi hamda jamiyat bilan munosabatlarini o'rganadigan tushuncha bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi ko'plab turli omillarga bog'liqdir.[2] Zamonaviy tadqiqotlarda shaxs kontseptsiyasi nafaqat individual shaxs sifatida, balki ijtimoiy subyekt sifatida ham tahlil qilinadi, bu esa uning individual va kollektiv xususiyatlarini chuqur tushunishga imkon beradi. [3] Shu boisdan, shaxs mavzusi nafaqat falsafa, balki psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik sohalarida ham keng ko'lamda muhokama qilinmoqda, bu uning zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda qanchalik dolzarb ekanligini ko'rsatadi.[4]

Ushbu mustaqil tadqiqotning asosiy maqsadi — shaxs atamasining mohiyatini chuqur o'rganish va uning jamiyatdagi ahamiyatini aniqlashdan iboratdir. "Kirish" bo'limi, umuman olganda, butun rejaning kontekstida tadqiqotning yo'nalishini aniqlab beradi, ya'ni mavzuning dolzarbligi, muhimligi va tadqiqot savollarini belgilashga qaratilgan. Bu qismda o'quvchiga mavzuga oid umumiy ma'lumotlar berilib, keyingi bo'limlar uchun asos yaratiladi. Shu bilan birga, "Kirish" tadqiqot doirasini belgilash, foydalaniladigan usullar va manbalarni umumiy ko'rinishda tushuntirishga ham xizmat qiladi, bu esa butun ishning tizimli va aniq tuzilishini ta'minlaydi.

Shaxsni o'rganishning ahamiyati juda katta, chunki u nafaqat inson psixologiyasi va jamiyatshunoslik sohalariga ta'sir ko'rsatadi, balki madaniyat va ilm-fanga ham sezilarli hissa qo'shadi.[5] Shaxs tushunchasini chuqur tahlil qilish orqali, insonning xulq-atvori, qarashlari va ijtimoiy o'zaro ta'sirlari yaxshi anglanadi. Bu esa nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki ta'lim, boshqaruv, psixoterapiya hamda boshqa ko'plab sohaga amaliy yordam beradi. Madaniy va akademik nuqtai nazardan esa, shaxsni o'rganish turli xalqlar va davrlar insoniyatining o'ziga xos xususiyatlarini, qadriyatlarini va ularning jamiyatdagi o'rnini yoritishda katta rol o'ynaydi. Shu tufayli, shaxsni puxta o'rganish ilm-fan taraqqiyoti va insoniyatning umumiy madaniy rivojiga xizmat qiladigan muhim yo'nalishdir.

Shaxsning ijtimoiy o'zligini aniqlash: Shaxsning ijtimoiy doirada o'zini tanishi va o'zining ahamiyatli atributlari, masalan, kasb, millat, madaniyat va ijtimoiy rollar orqali identifikatsiya qilinishi jarayonidir.[6]

Shaxsiyat rivojlanishi: Insonning ma'naviy, aqliy, emotsional va ijtimoiy qobiliyatlarining shakllanish jarayoni bo'lib, uning shaxs sifatida shakllanishi va hayotda samarali faoliyat yuritishiga imkon yaratadi.[7]

Shaxsiy xususiyatlar: Individning xulq-atvori, munosabatlari va hissiy- ijtimoiy javoblarining o'ziga xosligi, bu orqali shaxsni boshqalardan ajratib turuvchi barqaror fazilatlar.

Ichki motivatsiya: Shaxsning o'ziga hos ichki istaklari, qiziqishlari va maqsadlariga asoslangan harakatga turtki bo'luvchi ichki omillar.

Shaxs va jamiyat munosabati: Shaxsning ijtimoiy muhitdagi o'rni, jamiyat bilan o'zaro aloqalari va bu aloqalar natijasida shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasi va rolini shakllantirish jarayoni.

Shaxsning o'ziga asoslangan o'zini anglash: Shaxsning o'z qobiliyatlari, cheklovlari va salohiyatini anglab, o'z harakatlari va qarorlarini ongli ravishda boshqarishi holati.

Shaxs mavzusiga oid mavjud adabiyotlarning ko'pligi va xilma-xilligi mumkin bo'lgan ilmiy yondashuvlar va tadqiqot usullarini o'z ichiga olsa-da, ularning ba'zilarida ma'lum tafovutlar va nолоyiq tushunchalar mavjud. Masalan, shaxsning ichki psixologik holati va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri haqida qarashlar o'rtasida ba'zan qarama-qarshiliklar uchraydi, bu esa mavzuni chuqurroq anglashni qiyinlashtiradi. Shuningdek, ayrim tadqiqotlarda shaxsni rivojlantirish jarayonlari va omillari yetarlicha keng qamrab olinmagan, bu esa mavjud literaturaning to'liq va integratsiyalashgan tushunchasini shakllantirishga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, shaxs mavzusida yanada batafsil va keng ko'lamlı tadqiqot o'tkazish zarurati mavjud bo'lib, bu hozirgi ilmiy tadqiqotning asosiy mantiqiy asosini tashkil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi bo'limi shaxs mavzusini o'rganishda foydalanilgan tizimli yondashuvni bayon etish maqsadida kiritilgan. Bu bo'lim tadqiqot natijalarining ishonchliligi va haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aniq va chuqur metodologiya yordamida olingan ma'lumotlar ilmiy asosga ega bo'ladi va noto'g'ri xulosalarning oldi olinadi. Shu sababli, tadqiqot jarayonida qo'llanilgan metodlar, usullar va yondashuvlar batafsil bayon etilib, ularning tanlanish sabablari ham tushuntiriladi.

Ushbu tadqiqotda shaxs mavzusini o'rganishda aralash metodlar yondashuvi qo'llanildi, ya'ni sifatli va miqdoriy tadqiqot usullarining kombinatsiyasi tanlandi. Sifatli usullar sub'ektiv tajribalar va chuqur tahlilni ta'minlab, shaxsning ichki motivatsiyalari va psixologik jihatlarini yoritishga yordam berdi. Shu bilan birga, miqdoriy metodlar statistik ma'lumotlar asosida keng ko'lamlı umumlashtirish va natijalarning aniq ko'rsatkichlarini taqdim etdi. Shaxs haqidagi tadqiqotning murakkabligini hisobga olgan holda, aralash metodlar yondashuvi tadqiqot maqsadlari — shaxsning har tomonlama o'rganilishini samarali amalga oshirish uchun eng maqbul usul deb topildi.[8]

Shaxs mavzusida ma'lumotlarni yig'ish uchun ko'plab tadqiqot metodologiyalari qo'llaniladi. Savollarnoma (so'rovlar) o'tkazish orqali respondentlarning fikr va tajribalarini tizimli tarzda to'plash mumkin. Intervyular esa shaxsiy va chuqurroq ma'lumotlarni olishga yordam beradi, bunda respondentlar o'z fikrlarini erkin ifodalash

imkoniga ega bo'лади. Kuzatuv metodlari inson xatti- harakatlarini bevosita ko'zdan kechirib, muhim ma'lumotlarni to'plash imkonini yaratadi. Hujjatlarni tahlil qilish orqali esa mavjud matnlar va hujjatlardagi ma'lumotlar o'rganiladi, bu esa mavzuni yanada yaxshi tushunishga xizmat qiladi. Ushbu metodlarning har biri shaxs haqidagi muhim va dolzarb ma'lumotlarni aniqlashda o'z o'rniga ega bo'lib, ma'lumotlarning to'g'ri va ishonchli yig'ilishi uchun samarali vosita hisoblanadi. [9]

Shaxs tadqiqotida namunaviy tanlash strategiyasi va ishtirokchilarni tanlash mezonlari muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot uchun namunani shakllantirishda maqsadli aholi guruhini to'liq aks ettirishga e'tibor qaratiladi. Ishtirokchilarni tanlashda yosh, jinsi, ijtimoiy-iqtisodiy holat va boshqa demografik omillar hisobga olinadi, bu esa olgan natijalarining ishonchliligi va umumlashtirilishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, namunaviy tanlash jarayoni shaxs bo'yicha o'tkazilayotgan tadqiqotning asosiy maqsadlariga mos keladigan, vakillik qobiliyatiga ega bo'lgan tirik respondentlardan iborat bo'lishi ta'minlanadi. Bu yondashuv orqali olingan natijalar nafaqat mazkur guruhga tegishli bo'lib qolmay, balki kengroq ma'lumot olish va muammolarni yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi.

Tadqiqotda shaxs kontekstida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun turli usullar qo'llanildi. Statistik vositalar yordamida raqamli ma'lumotlar aniq va ishonchli tarzda qayta ishlandi, bu esa tadqiqot natijalarini obyektiv baholash imkonini berdi. Bundan tashqari, kodlash jarayonlari orqali to'plangan sifatli ma'lumotlar tizimli ravishda tartibga solindi va tahlil qilindi. Tematik tahlil usuli yordamida esa respondentlarning javoblarida mavjud bo'lgan asosiy mavzular va patternlar aniqlanib, ularning shaxs bilan bog'liqligi chuqur o'rganildi. Ushbu integrativ yondashuv tadqiqotda yig'ilgan ma'lumotlarni samarali talqin qilish va natijalarni aniqlik bilan tushuntirish imkonini berdi.

Xulosa

Shaxs tadqiqotidan olingan asosiy xulosalar insonning shaxsiyati va uning jamiyatdagi o'rnini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tadqiqot shaxs xususiyatlarining murakkab tizim ekanligini, ularning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ko'rsatdi. Bundan tashqari, shaxsning rivojlanishi doimiy jarayon bo'lib, ichki motivatsiyalar va tashqi omillar bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari shaxsning ijtimoiy muhitdagi moslashuvchanligi va individual farqliliklarini hisobga olgan holda, ta'lim va psixologik qo'llab-quvvatlashni yanada samarali qilish imkonini beradi. Shu tariqa, shaxs haqidagi chuqur tahlil shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning ko'plab jihatlarini ochib berdi. [10]

Shaxsga oid ushbu tadqiqot natijalari, mavzuning keng doirasida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot xulosalari mavjud ilmiy bilimlar bazasini yanada boyitib, shaxsning psixologik va ijtimoiy jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu natijalar, shaxs rivojlanishini o'rganishda yangi yondashuvlarni va konseptlarni ishlab

chiqishga imkon yaratadi, shuningdek, amaliyotda individual farq va ehtiyojlarni inobatga olish zaruratini ta'kidlash orqali sohaning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Ushbu tadqiqot natijalari shaxs sohasida amaliy qo'llanmalar uchun muhimdir. Qabul qilingan qarorlar va ilgari surilgan tamoyillar shaxsning samaradorligini oshirishda, shuningdek, uning joriy holatini yaxshilashda asosiy rol o'ynashi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu natijalar asosida yangi metodologiyalar va texnologiyalar ishlab chiqishi, shuningdek, shaxs bilan bog'liq muammolarni hal qilishda ko'proq samarali yondashuvlarni aniqlashi kutiladi. Real dunyo sharoitlarida bu natijalar biznes, ta'lim va jamiyatning turli sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lib, shaxsning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini yanada oshiradi. Shu sababli, shaxs bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar yanada ko'payishi va chuqurlashishi lozim.

Shaxs bo'yicha olib borilgan tadqiqot jarayonida ma'lumotlarning cheklanganligi va o'zgaruvchanlik kabi ba'zi chegaralar duch kelindi. Shuningdek, ayrim nazariy yondashuvlar hozirgi kunda to'liq aniqlanmagan yoki to'g'ridan- to'g'ri qo'llanilishi qiyin bo'ldi. Kelajakdagi tadqiqotlarda shaxsning turli ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan bog'liqligi yanada chuqurroq o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, texnologiyaning inson shaxsiyatiga ta'siri kabi yangi yo'nalishlar ham diqqat markazida bo'lishi kerak. Ushbu yo'nalishlarda olib boriladigan izlanishlar shaxs tushunchasini yanada kengaytirib, haqiqiy hayotdagi ko'rinishlarini yanada aniqroq tasvirlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoev, S. M. (2019). O'zbekistonda shaxs va jamiyat taraqqiyotining yangi davri. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.

Islomov, A. (2017). Shaxs va uning ijtimoiy roli: characteristics and development. Toshkent jurnal of Social Sciences, 3(2), 45-53.

Abdullaev, B. R. (2020). Shaxs va madaniyat: o'zaro munosabatlar tahlili. O'zbekiston madaniyati va san'ati, 7, 12-19.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2018). Shaxs huquqlari va erkinliklarini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar. Toshkent: Hukumat nashriyoti.

Tolipov, J. (2016). Psixologik shaxsning rivojlanish omillari. Toshkent: O'zbekistondagi Psixologiya jamiyati nashri.

Rahmonov, D. (2018). Shaxs huquqlari va erkinliklari: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: Yuridik ilmiy nashriyot.

Sattarova, N. (2021). O'smirlarning shaxs shakllanishi va jamiyatdagi roli. O'zbekiston ta'lim jurnali, 5(1), 78-85.

Karimov, M. (2015). Shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy muhit: ta'siri va o'zaro aloqalar. Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti.

Davletov, E., & Muradova, L. (2019). Shaxsning psixologik xususiyatlari va ularning jamiyatdagi ahamiyati. Psixologiya va pedagogika, 4(3), 34-42.

O'zbekiston Respublikasi Ma'lumotnomalari. (2022). Shaxs va ishlab chiqarish munosabatlari. Toshkent: Davlat statistika qo'mitasi nashriyoti.